

**Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик
А.А Алтмышбаев атындагы Философия институту**

**«Кыргызстан Эл аралык университети»
Окуу-илимий- өндүрүштүк комплекси**

Диссертациялык кенеш Д 22.23.676

Кол жазма укугунда
УДК: 316.4.051(575.2) (043.3)

ЭСЕНАМАНОВА ЖИБЕК ЖОЛДОШБЕКОВНА

Кыргызстандыктардын жалпы жарандык иденттүүлүгү: социологиялык талдоо

22.00.04 – социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер

Социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип үчүн жазылган
диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Социалдык-психологиялык факультетинин социология жана саясий-укуктук кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчи:

Исаев Кусеин Исаевич

философия илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Мотукеев Болот Джакинбаевич

социология илимдеринин доктору,
КРнын Улуттук олимпиада академиясынын
президенти

Асангулова Жайнагүл Эсенбековна

Ж. Баласагын атн. Кыргыз Улуттук университетинин
Социалдык илимдер институтунун социология жана
социалдык иштер кафедрасынын доценти,
социология илимдеринин кандидаты

Жетекчөөчү мекеме:

Мирзо Улугбек атн. Өзбекстан Улуттук
университетинин Социалдык илимдер факультетинин
Социология кафедрасы. Дареги: 00174. Ташкент
шаары, Алмазар району, Университет көчөсү 4.

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 29-февралында саат 14:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институту жана “Кыргызстан Эл аралык университети” окуу-илимий-өндүрүштүк комплексине караштуу уюштурулган социология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д 22.23.676 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы, Чүй проспектиси, 265а, 1-кабат, диссертациялык отурумдар залы.

Диссертацияны коргоону онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду:
<https://vc.vak.kg/b/222-rvy-21r-23d>

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а, 1-кабат), “Кыргызстан Эл аралык университети” окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин китепканасынан (дареги:720007, Бишкек шаары, Л.Толстой көчөсү 17А/1), жана Кыргыз Республикасынын УАКнын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 29-январында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, социология
илимдеринин кандидаты, доцент

Шаршембиева Т. С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. Кыргызстандагы демократиялаштыруу процесстери, жаңы социалдык-экономикалык негиздерди калыптандыруудагы мамлекеттүүлүктү өнүктүрүүнүн модели, татаал жана карама-каршы мүнөзгө ээ болгон транзиттик шарттар менен коштолууда. Мындай учурда реформалардын чордонунда турган улуттук, социалдык-маданий баалуулуктарды жана кызыкчылыктарды аныктоо принципалдуу мааниге ээ. Көп улуттуу мамлекет болгон кыргыз коомунда улуттар аралык ынтымак, ички саясий туруктуулук жана улуттук коопсуздук эң маанилүү жагдай болуп саналат. Ошону менен бирге, заманбап кыргыз коомун модернизациялоонун пайдубалы катары мамлекеттик жарандык иденттүүлүк өлкөнүн этностордун жана маданий баалуулуктардын көп түрдүүлүк шарттарында калыптанууда. Коомдук трансформация учурунда саясий туруктуулук тиешелүү институттардын, процесстердин легитимдүүлүгү менен байланышкан факторлордун таасири менен гана эмес, ошондой эле психологиялык маанай, коопсуздук сезимдери, бакубат келечекке ишеним жана жеке кызыкчылыктар менен мамлекеттин өнүгүү тенденцияларынын ортосундагы дал келүүчүлүк болуп саналат.

Көп этностуу Кыргыз Республикасы үчүн туруктуу жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу тарыхый маанилүү маселелерден болуп эсептелет. Ааламдашуу шартында эгемендүү мамлекеттүүлүктү түзүү, демократиялык өнүгүүнүн өз алдынча жолун издөө, дүйнөдө өз ордун табууга байланышкан иденттүүлүгүн аныктоодо мамлекет тарабынан бир катар укуктук-ченемдик актылар кабыл алынган. Маселен, «Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясында» эң маанилүү мамлекеттик тапшырма катары жарандык патриотизм, улуттун биримдиги, Кыргызстан элинин руханий жана маданий коомчулугу, этностор аралык ынтымак жана толеранттуулук идеяларын калыптандыруу жана жайылтуу белгиленген [Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Киргизской Республике. Бишкек, 2013.]. 2020-жылдын ноябрь айында Президенттин Жарлыгы менен «2021–2026-жылдарга **«Кыргыз жараны»** жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясы» бекитилген. Бул мурдагы документтин логикалык уландысы болуп саналуу менен концепция Кыргыз Республикасынын жарандарынын биримдигин камсыздоочу жана жалпы элдин биримдигин чыңдоочу негизги документ болуп эсептелет [Концепция развития гражданской идентичности «Кыргыз жараны» на 2021–2026 годы. Бишкек, 2020.]. Өлкөнүн биримдигине жетишүү, этностор аралык мамилелерди жакшыртуу бардык мамлекеттик органдардан, интеллигенциядан жана илимий коомчулуктан, ар бир жарандан олуттуу аракеттерди талап кылат. Биргелешкен аракеттер жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга тоскоол болгон факторлорду жеңүүгө, социалдык чыр-чатактарды тынчтык жолу менен чечүү механизмдерин түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Көп этностуу биздин өлкө үчүн жарандык иденттүүлүктүн туруктуу калыптанбагандыгы коомдун бүтүндүгү үчүн да олуттуу. Ошол эле учурда жарандык жалпы иденттүүлүктү калыптандыруу жөнөкөй маселелерден эмес. Анткени, теориялык жактан жана иш жүзүндө да жарандык иденттүүлүк же «**кыргызстандыкмын**» деген түшүнүктү жаратуу жаңыдан гана колго алынып жатат. Ошондой эле илимий адабияттарда да, массалык аң-сезимде да, жалпы жарандык иденттүүлүк деген эмне экендиги жөнүндө так түшүнүк жок. Көпчүлүккө «иденттүүлүк» бул өлкөдө жашаган адамдар өзүн жашаган жери менен өзүн айкалыштыруу деп эсептешет. Мамлекеттүүлүгүбүздү бекемдөө, саясий туруктуулукту сактоо, жарандар аралык мамилени ыраатташтыруу үчүн бул түйүндүү маселелерди илимий нукта кароо зарыл. Ушул себептен кыргыз коомундагы жарандык иденттүүлүктүн бүгүнкү күндөгү абалы жана келечектеги орду илимий жактан терең изилдөөнү талап кылат. Жогоруда белгиленген жагдайлар диссертациялык изилдөө темасы теориялык жана тажрыйбалык актуалдуулугун аныктап турат.

Артыкчылыктануу илимий багыттары, билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан өткөрүлүүчү илимий-изилдөөчү иштери (ИИИ) менен диссертациянын темасынын байланышы. Изилдөө темасы автордун катышуусунда Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин (КТМУ) жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (БМУ) базасында жүргүзүлгөн төмөндөгү изилдөө долбоорлору менен байланышкан:

1. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан илимий-изилдөө иштери боюнча сынагынын алкагында 2016-жылы жүргүзүлгөн «Кыргыз Республикасын бекемдөө жолдору» (социологиялык жаңы иликтөөлөрдүн айдынында)» долбоору (КТМУнун базасында);

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин аппаратынын Туруктуу өнүктүрүү боюнча улуттук кеңешинин колдоосунда 2014-жылы аткарылган «Кыргыз Республикасындагы жалпы жарандык иденттүүлүк маселелер (социологиялык изилдөө)» долбоору;

3. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан илимий-изилдөө иштери боюнча сынагынын алкагында 2015-жылы «Кыргызстандыктардын социалдык иденттүүлүктөрү жана Кыргызстанды өнүктүрүүнүн маселелери (социологиялык изилдөө)» долбоору (КТМУнун базасында);

4. Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин (КТМУ) тарабынан 2015–2017-жж. жүргүзүлгөн «Кыргызстанда миграциянын социо-экономикалык жана социо-маданий таасирлерин аныктоо (социологиялык изилдөө)» долбоору;

5. «Цивилизация шартында түрк дүйнөсүндөгү калктардын социалдык иденттүүлүгү (Кыргызстандын мисалында)» аттуу 2012–2013-жж. Кыргыз-Түрк «Манас» университети тарабынан жүргүзүлгөн социологиялык сурамжылоо (пилоттук долбоор).

6. Ошондой эле, автордун демилгеси менен БМУнун Социология жана саясий-укук дисциплиналары кафедрасынын базасында

«Кыргызстандагы жарандык иденттүүлүк абалы, келечеги (социологиялык иликтөө)» аттуу социологиялык изилдөө ишке ашырылган.

Диссертациялык изилдөөнүн **максаты**: Кыргыз Республикасындагы жалпы жарандык иденттүүлүктүн калыптануу абалын социологиялык методдор аркылуу талдоо жана аныктоо.

Коюлган максатка жетүү диссертацияда төмөнкү **милдеттерди** чечүү аркылуу ишке ашты:

1. Коомдук жана гуманитардык илимдердеги дүйнөлүк жана ата мекендик изилдөөчүлөрдүн «иденттүүлүк» жана «жарандык иденттүүлүк» чөйрөсүндөгү илимий көз караштарын системалаштыруу;

2. Жарандык иденттүүлүктү, анын калыптануу өзгөчөлүктөрүн түшүнүүгө социологиялык мамилени аныктоо жана ага таасир этүүчү негизги факторлорду анализдөө;

3. «Жарандык» жана «Жарандык иденттүүлүктүн» калыптанышындагы тарыхый жана социомаданий өзгөчөлүктөрдү социологиялык түшүнүүнү тактоо жана толуктоо;

4. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктүн калыптануусунун негизги механизмдери жана процесстерин аныктоо;

5. Азыркы этапта кыргыз мамлекеттүүлүгүн калыптандырууда жарандык иденттүүлүктүн ролун аныктоо;

6. Кыргызстандагы социалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде жарандык иденттүүлүктүн маңызын, анын компоненттерин жана калыптануу механизмдерин автор тарабынан жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөлөрүнүн негизинде талдоо.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн алкагында илимий жаңылык сапатына ээ болгон төмөнкү жыйынтыктар алынды:

1. Дүйнөлүк социологиядагы иденттүүлүктү изилдөөнүн теориялык жолдору каралып, аларды Кыргызстандын мамлекеттик жана жарандык иденттүүлүгүн изилдөөдө колдонуу мүмкүнчүлүктөрү аныкталды;

2. Жарандык иденттүүлүктүн калыптануу өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде анын түзүмдүк компоненттери такталды, иденттүүлүктүн түзүлүшүндө жарандык иденттүүлүктүн ролу аныкталды;

3. Теориялык жана тажрыйбалык жактан (жүргүзүлгөн изилдөөнүн мисалында) жарандуулук институту менен жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун байланышы далилденди жана мүнөздөлдү;

4. Азыркы шарттарда коомдук аң-сезимде мамлекеттик-жарандык жана этникалык иденттүүлүктөр айкалышып, бири-бирин толуктап турат деген тыянак негизделди;

5. Саясий социалдашуу процесстери менен этникалык, диний жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун ортосундагы көп деңгээлдүү байланыштар ачылып көрсөтүлдү жана этникалык, диний иденттүүлүк жарандык иденттүүлүк менен карама-каршылыкты жаратпай турган, тескерисинче айкалыша турган шарттар жана факторлор мүнөздөлдү;

6. Жарандык иденттүүлүк менен социалдык иденттүүлүктөрдүн башка типтери (социалдык, этникалык, маданий, улуттук, цивилизациялык) ортосундагы өз ара байланыш деңгээлдери аныкталды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык изилдөө ишинин материалдары жана жыйынтыктары, ошондой эле илимий-практикалык сунуштары көп улуттуу Кыргыз Республикасында жаңы улуттук саясатты жүргүзүүдө, мамлекеттик мекемелердин иш-аракеттерин пландоо стратегияларында, жалпыга маалымдоо каражаттарында (ЖМК), билим берүү жана маданият чөйрөсүндө колдонула алат. 2021–2026-жылга чейин кабыл алынган «**Кыргыз жараны**» концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралардын планын иштеп чыгууда пайдаланууга болот.

Изилдөөнүн негизги тыянактарын жана жоболорун жарандык иденттүүлүктү, анын мазмунунун компоненттерин жана айрым аспектилерин изилдөө чөйрөсүндө теориялык, методологиялык жана практикалык идеяларды тереңдетүү, институционалдык ыкмаларды жана жарандык иденттешүү процессинин алкагындагы ишмердүүлүктүн ченемдик-укуктук базасын өркүндөтүү үчүн колдонууга болот.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору: «Кыргызстандыктардын жалпы жарандык иденттүүлүгү: социологиялык талдоо» темасына ылайык комплекстүү изилдөөнү жүргүзүүдө төмөндөгү жоболор коргоого сунуш кылынат:

1. «Иденттүүлүк» өзгөрүп турган процесс катары өмүр бою өнүгүп, кризистерди жеңип, прогрессивдүү же регрессивдүү, башкача айтканда, «ийгиликтүү» же «терс» багытта болушу мүмкүн. Иденттешүүнүн өзгөрүшү коомдук өзгөрүүлөргө байланыштуу болот.

2. «Жарандык иденттүүлүк» бул индивиддин өзүн топ, коом жана анын бардык социалдык-маданий чен-өлчөмдөрдө айкалышы, жыйынтыгында индивиддин *мамлекет*, *коом*, *өлкө* менен иденттешүүсүнүн натыйжасында мамилелердин, критерийлердин жыйындысын түзүү менен өзүн «*жакындар*» жана «*чоочундар*» тобуна киргизүүсү. Жарандык иденттүүлүктүн түзүмү маанилүү төрт бөлүктөн турат: (1) **когнитивдик элемент** – жаран менен мамлекеттин ортосундагы мамилелердин мүнөзүн чагылдырат; (2) **эмоционалдык элемент** – жеке адам жарандык жамаатты кабыл алат (же кабыл албайт), ага таандык экендиги менен сыймыктанат же тескерисинче, андан уялат; (3) **баалуулук элементи** – белгилүү бир жарандык коомду позитивдүү же терс кабылдоосу; (4) **жүрүм-турум же иш-аракет элементтери** – бул саясий катышуу, жарандык позициясынын түздөн-түз көрүнүшү.

3. Жарандык иденттүүлүк заманбап ааламдашуу шартында өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп, жергиликтүү маданияттардын тоталдык биригүү шартында **улуттук мамлекетти** сактап калуунун мүмкүн болгон жолдорунун бири катары чагылдырылып, ошондой эле жеке адамдын жана топтордун кызыкчылыктарын коргоонун методдорунун бири, аларды саясий мобилизациялоо жолу катары кароо аныкталды.

4. Кыргыз коомунда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун заманбап этабы патриотизм, руханий жана укуктук маданият принциптерине негизделген бириктирүүчү баалуулуктардын бар экендиги менен мүнөздөлөт. Коомдун жарандык чөйрөсүн түзүү процессинде мамлекеттин ролу чоң, ал эми социалдык жактан жетилген инсанды калыптандыруу жалпы жарандык коомдун милдети. Жарандык коом аркылуу жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун жаңы механизмдерин иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыккандыгы тастыкталды. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу жарандык аң-сезимди жана этномаданий өнүгүүнү шарттайт, этностор аралык мамилелерди шайкеш келтирет, ошондой эле коомдо мыйзамдуулукту жана саясий туруктуулукту камсыз кылат.

5. Кыргыз Республикасы көз карандысыздыкка ээ болгон мезгилден тартып азыркы убакытка чейин бир нече этаптарды басып өттү. Ар бир тарыхый этап өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болуп, ошол убакытка тиешелүү баалуулуктарды жаратты. Муну менен бирге: *улуттар аралык, диний, аймактык, саясий* жана *жарандык* чөйрөлөрдө иденттүүлүктөрдүн калыптанышы *оң* жана *терс* таасирлерге ээ болуу менен азыркы убакытка чейин мамлекеттик деңгээлде туруктуу, бардык маанилүү компоненттерди бириктирген жарандык коомдун иштиктүү моделине карата талап коомубузду канааттандыра элек деген тыянак чыгарылды.

6. Өлкөбүздөгү этностор аралык, регионалдык, гендердик жана экономикалык бөлүнүүлөргө карабастан, сурамжылоо көрсөткөндөй, калктын 90 пайыздан ашыгы Кыргызстандын жараны болгонуна *"өтө сыймыктанат"* же *"сыймыктанышат"* – бул башка кээ бир көп улуттуу постсоветтик өлкөлөргө караганда кыйла жогорку көрсөткүч. Сурамжылоонун катышуучуларынын басымдуу бөлүгү (72,3%) *«өз өлкөсүнүн патриоту»* деген мүнөздөмөсүн, өз өлкөсүнө болгон сүйүүсүн, өз элине берилгендикти, өз кызыкчылыктары үчүн курмандыктар менен иш-аракеттерди жасоого даяр экендигин чагылдырган тандоону, биринчи кезекте, патриоттуулукту калыптандырууга багытталган иденттүүлүктүн негизи катары кароого болот.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынын диссертациялык иштин алкагында К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Социология жана саясий-укук дисциплиналары кафедрасынын базасында «Кыргызстандагы жарандык иденттүүлүк: абалы, келечеги» аттуу социологиялык изилдөө жүргүзүлдү. Репрезентативдүү тандама өлкөнүн бардык аймактарынан 1301 адам камтылды. Чогултулган баштапкы социологиялык берилиштер SPSS компьютердик статистикалык программасынын жардамы менен талдоого алынды. Изилдөөнүн жыйынтыктары диссертациялык иштин эмпирикалык пайдубалын түздү. Мындан тышкары эмпирикалык база иретинде автор түздөн-түз катышкан бир нече изилдөө долбоорунун да айрым жыйынтыктары пайдаланылды.

Диссертациянын жыйынтыгын апробациялоо. Изденүүчү төмөндөгүдөй эл аралык, республикалык маанидеги илимий-практикалык конференцияларга жана тегерек столдорго катышып, диссертациялык

изилдөөнүн жыйынтыктары камтылган баяндамаларды жасаган: Кыргыз мамлекетинин өнүгүү жолу жана социология / К. Исаевдин 80 жылдык маарекесине арналган VIII Кыргызстан социологдорунун Конгресси, 19-август, 2017-ж. Ысык-Көл, Кыргызстан; Через диалог социологов к пониманию социума / Неделя социологии, круглый стол БГУ им. К. Карасаева, Социологическая Ассоциация Кыргызстана, 13–21-ноябрь 2017; Роль и перспективы социологии в управлении обществом VII Республиканский Конгресс социологов Кыргызстана, БГУ им. К. Карасаева 13–14-ноябрь 2015, Бишкек, Кыргызстан; «Инсан жана баалуулуктар» тегерек стол / «Ыйман, адеп жана маданият» жылына карата КТМУ, 2017-ж. Бишкек, Кыргызстан. Мындан тышкары диссертациялык иштин алкагында мамлекеттик органдар тарабынан ишке ашырылган долбоорлорду ишке ашырууда түздөн-түз катышуу менен өзүнүн салымын кошкон. Алар: «Кыргызстандыктардын социалдык иденттүүлүктөрү жана Кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөө маселелери (социологиялык изилдөө)», КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин илим жана илимий-техникалык маалыматтар башкармалыгы, КТМУ, Бишкек, Кыргызстан, 2015-ж; «Кыргызстандагы миграциянын (көч) социо-экономикалык жана социо-маданий таасирлеринин анализи», КТМУ, Социология бөлүмү, 2015–2017-жж.; «Кыргыз Республикасындагы жалпы жарандык иденттүүлүк маселелери (социологиялык изилдөө)», Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппараты, Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү боюнча улуттук кеңеши, Кыргыз-Түрк «Манас» университети гуманитардык факультетинин социология бөлүмү, 2013–2014-жж.; «Цивилизация шартында түрк дүйнөсүндөгү калктардын социалдык иденттүүлүгү: Кыргызстандын мисалында» (социологиялык изилдөө), Кыргыз-Түрк «Манас» университети гуманитардык факультетинин социология бөлүмү, 2011–2013-жж.

Диссертациялык иштин жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги мазмуну боюнча 2 макала чет элдик (РИНЦ), 6 макала республикалык илимий басылмаларда жарыяланган.

Диссертациялык иштин түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан жана алты параграфтан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык иштин киришүү бөлүгүндө теманын актуалдуулугу, негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, коргоого чыгарылган негизги жоболор, изилдөө жыйынтыктарынын апробацияланышы жана жарыялынышы, диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү жөнүндө баяндалган.

«Иденттүүлүк түшүнүгүн изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери» аттуу биринчи бап эки параграфты жана бап боюнча кортундуларды камтыйт. «Коомдук жана гуманитардык илимдердеги «иденттүүлүк» түшүнүгүнүн жаралышы, өнүгүшү жана чечмелениши» деп аталган биринчи параграфта изилдөө маселесине байланыштуу илимий-теориялык негизги жоболор, көз караштар, пикирлер аныкталат, тиешелүү адабияттарга сереп салынат жана иденттүүлүк түшүнүгүнүн илимдер аралык аныктамалары каралган.

Илимий булактарды талдоо коом таануучу илимдерде "иденттүүлүк" түшүнүгү эки деңгээлде каралат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди: 1) онтологиялык (философиялык), иденттүүлүк болмуштун негизи катары; 2) антропологиялык (социологиялык жана психо-педагогикалык) адамдын табиятынын мүнөзү, инсандык калыптануусу.

XX кылымдын 70-жылдарынын ортосунда «иденттүүлүк» термини Европа өлкөлөрүндө (Франция, Германия) социалдык жана гуманитардык илимдердин сөздүктөрүнөн бекем орун алган. Бул түшүнүк эки же андан көп өз ара мамилелерди аныктагандыктан алардын окшоштугун же бирдейлигин билдирген [Малахов, В. С. Неудобства с идентичностью [Электронный ресурс] / В.С. Малахов // «Вопросы философии», 1998/2 – маалымат алуу режими: <http://igpi.ru>: 06.05.2019].

Иденттүүлүк түшүнүгүнүн дискурстар аралык чечмеленишин карасак, анын татаал түзүлүшкө ээ экендигин байкайбыз. Тиешелүү теорияларга ылайык иденттүүлүк – өзгөрмө түзүлүш. Ал өмүр бою өнүгөт, кризистерди жеңет, прогрессивдүү же регрессивдүү багытта башкача айтканда, «оң» (натыйжалуу) же «терс» (индивид ар кандай өз ара мамилелерди четке кагат) болушу мүмкүн. Бул багыттагы изилдөөлөргө негизинен философия, социология, психология, политология, антропология жана педагогика илимий тармактарында кеңири орун берилген.

Психологияда. Иденттүүлүк индивидуалдык жана социалдык процесстердин натыйжасы катары түшүндүрүлөт. Бир жагынан иденттүүлүк ички процесстердин чагылышы катары индивиддин жан дүйнөсү, «персонанын» бир бөлүгү. Экинчи жагынан Павлованын пикири боюнча, коомдук системалар, контекст – бул индивидде өз изин калтырат [Павлова, О.Н. Идентичность: история формирования взглядов и её структурные особенности [Текст] / Павлова О.Н. М., -2001]. Иденттүүлүк концептин алгач психологиялык мааниден Фрейд карап, ал кишинин өзүнөн жашыруун болгон психоанализдин

жардамы менен аныктоого мүмкүн боло турган маанисинде колдоно баштаган [Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис.— М., -1996. -с. 5–34]. Кишилик өнүгүү теориясынын алкагында иденттүүлүктүн калыптануусу, адамдын ички жан дүйнөсү менен анын маданий нормаларды, социалдык макамдарды жана ролдорду таанып билүү, ээ болуусунун негизинде коомдук жашоого катышуусунун ортосундагы өз ара аракеттешүүнү билдирет. Эриксон иденттүүлүктү индивидуалдык илгерилөөнүн, алдыга умтулуунун, социомаданий чөйрөдө көмүскө өзүн-өзү өнүктүрүүнүн жыйынтыгы катары түшүнгөн. Бул жыйынтыкка алып келүүчү процесс иденттешүү деп аталып, ал адамдын бүткүл жашоо айлампасында иденттүүлүктүн үзгүлтүксүз кыймылын камсыздап турат. 1970–1980-жылдары Эриксондун аркасынан иденттүүлүк дисциплиналар аралык категорияга айланган.

Философияда. Философиялык жактан иденттүүлүк бир канча аспектиге ээ. Алсак, онтологиялык, гнесеологиялык жана баалуулук аспектилерин белгилөөгө болот. Алардын бардыгы адамдын социалдашуусу менен тыгыз байланышта. Баарынан мурда иденттүүлүккө ээ болгон киши ошону менен катар эле өзүнүн онтологиялык статусуна ээ болуп, социалдык болмуштун бир бөлүгү, онтологиялык бирдиги боло алат. Онтологиялык жактан өзүнүн мүнөзү боюнча адамдын иденттүүлүгүнүн башкы фактору болуп дене түзүлүшү жана аң-сезими эсептелет, - деп белгилейт орус окумуштуусу Гурин [Гури́н, С.П. Философия идентичности [Электрондук ресурс].-М.: 2014.-маалымат алуу режими: <http://www.topos.ru>. 04.02.2016].

Антрологияда. Антропологдор үчүн иденттүүлүк адамды айырмалоого жана окшоштурууга, анын ичинде курчап турган чөйрөсү менен болгон мамилесинин контекстинде өзүнө-өзү окшошууга болгон өндүрүштүк пайдубалдык жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Ал терең ички жалпы субстанция эмес сырткы маданий шартталган, адамдын болжолдуу репрезентацияларынын өзгөрмөлүү конгломераты болуп саналат. Түшүнүк постколониалдык изилдөөлөрдө, ошондой эле маданий шок темасында, этникалык, гендердик, субмаданияттык, конфессиалдык иденттүүлүктөрдү изилдөөдө кеңири колдонулат. Иденттүүлүк түшүнүгүндө башкы орунду, өзгөчө маданияттык туруктуу түзүлүштөрдүн – адеп-ахлак, үрп-адат, ырым-жырымдардын изилдөөчүлөр тарабынан чечмеленүүсү, ошондой эле жергиликтүү маалымат берүүчүлөрдөн алынган билдирүүлөрдүн аныктыгына, ишенимдүүлүгүнө арналган суроолорду чечүү ээлейт. [Малыгина, И.В. Идентичность в философской, социальной и культурной антропологии: учебное пособие [Текст] / Малыгина И.В. -М.: Согласие, 2018. -С. 240. Маалымат алуу режими: <https://www.iprbookshop.ru> 17.08.2018].

Тарыхта. Иденттүүлүк түшүнүгүн белгилүү бир тарыхый шартка байланыштыруу абзел. Иденттүүлүк тарыхый-социалдык контекстен көз карандысыз универсалдуу түшүнүк эместигин белгилеген Марсел Гоше да аны тарыхка байланыштыруу керектигин белгилейт [Bilgin, N. Kimlik inşası, Aşına Kitaplar. —İzmir.- 2007. -45.s.]. Иденттүүлүктүн калыптануу жолдору көп жагынан тарыхый доордон, саясий системадан жана саясий идеологиядан көз

каранды. Байыркы доордо жарандык коом менен мамлекет ачык-айкын бөлүнө элек болгондуктан, адамдар өзүн полистин эркин жарандарынын жамааты менен иденттештирген. Орто кылымда саясий бийликтин булагы болуп коомдун «бешенесине жазылган» тагдыр эсептелгендиктен, монархтар өздөрүн букараларына эмес, мамлекет институтуна тең маанилештиргенин Людовик XIV «Мамлекет деген – бул мен!» деген белгилүү сөздөрү айгинелеп турат [Аалиева, Г. К. Кыргыздардын улуттук мүнөзүнүн өзгөчөлүгү. Монография. - Бишкек. -2013. -164-б.].

Экономида. Байлык жана жакырчылык, жеке менчикке болгон мамиле заманбап жашоодо бирден-бир актуалдуу маселеге айланууда. Адамдардын жеке менчикке, материалдык байлыкка умтулуулары алардын экономикалык жүрүм-турумуна таасир берип эле чектелбестен, мамлекет менен болгон бардык макроэкономикалык мамилелерге, турмуштук багыт, көз-караш жана баалуулук чөйрөсүн да өзгөртөт. Бул өз кезегинде экономикалык иденттүүлүк маселелерин изилдөөнү колго алуу маанилүү экенин белгилейт. Адамдын экономикалык иденттүүлүгү өзүнүн материалдык абалына баа беришине байланышкан экономикалык статусту изилдөө менен байланыштуу [Хащенко, В. А. Социально-психологический подход к анализу экономического самосознания личности [Текст]/Ежегодник росс, психол. общества. Материалы III Всеросс. съезда психологов. -2003. -с. 164–168].

Политологияда иденттүүлүк түшүнүгүнө так аныктама берүү мүмкүн эмес. «Иденттүүлүк» деген түшүнүктүн өзү ХХ кылымдын ортосунда саясат таануучулар тарабынан башка илимдерден алынгандыктан аталган түшүнүк болушунча тар түшүндүрүлгөн. Көбүнесе саясий иденттүүлүк шайлоочулардын электоралдык тандоосуна гана таандык болгон. Илимдин өнүгүшү менен аталган түшүнүккө теренирээк талдоо жүргүзүлө баштаган. Бүгүнкү күндө саясий иденттүүлүктү социалдык иденттүүлүктүн көп түрдүүлүгүнүн бири катары кароого болот.

Социологияда. Социологдор иденттүүлүктү коом жана анын институттарынын чегинде карашат. Социолог үчүн иденттүүлүк – бул ролдордун жана статустардын комплекси. Кесиби, социо-экономикалык статусу, жынысы, расасы, билим деңгээли ж.б. – бул социологиялык планда иденттүүлүктүү түзүүчү негизги белгилер [Патырбаева, К. В. Идентичность: социально-психологические и социально-философские аспекты [Текст]/ колл. монография, науч. ред. К.В. Патырбаева. -Перм. гос.нац.иссл. ун-т. – Пермь, 2012. -с. 20]

Социо-гуманитардык илимдердин изилдөөчүлөрү белгилешкендей, биздин кылым – бул экономикалык, саясий, маданий жааттан коомдук мамилелер тез өзгөргөн мезгил. Азыркы учурда адам өзүн, коомдогу ордун аныктай турган, башкача айтканда өз алдынча адам катары аң-сезиминде иденттүүлүктүн кризиси байкалып, калыптанган социалдык категориялардын баалуулуктарынын жана чектеринин жоголуусу жүрүп жатат. Ушул себептердин негизинде адамзаттын «өзөгү» болуп эсептелген руханийлик өзгөчө планетардык феномен катары адамзаттын бар болуусун жана өнүгүшүн

камсыздаган адам маданиятынын туруксуздугу пайда болууда [Конобеев, Г. М. Духовность и власть в трансформации российского общества [Текст] // Вестник ХГАЭП.- 2005, №1. с. 83]

Баптын экинчи параграфы **«Иденттүүлүктү изилдөөдөгү социологиялык өнүт»** деп аталып, социологиялык илимдин алкагында иденттүүлүк көйгөйүн изилдеген окумуштуулардын эмгектери талданды. XX кылымдын 60-жылдарынын башында «иденттүүлүк» түшүнүгү жалпы термин катары эле берилсе, XX кылымдын аягы XXI кылымдын башында ал коомдук турмушта жана социалдык теорияда кеңири жайылган.

Социалдык иденттүүлүктү изилдөөдө бир нече багытты бөлүп кароого болот:

- 1) **психоаналитикалык** (А. Ватерман, Дж. Марсия, Э. Эриксон)
- 2) **символикалык интеракционизм** (Ч. Кули, Дж. Мид, Ш. Струкер);
- 3) **социалдык иденттүүлүк** теориясы (А. Тежфел, Дж. Тернер);
- 4) **конструкционисттик** (Андреева Г.М., Бергер П., Ионин Л.Г., Келли

Ж., Лукман Т., Стефаненко Т. Г.). Дж. Марсия иденттүүлүк өмүр бою өнүгүп-өсөрүн жана ага эки жол аркылуу жете ала тургандыгын белгилеген. Биринчи жол, адам акырындап өзү жөнүндө кээ бир маалыматтарды (аты-жөнү, жарандыгы, жөндөмдүүлүктүн болушу) билүү жана алгачкы социалдык инсандыкты калыптандыруу жолу. Экинчи жол, кандай болушу керек экендиги жөнүндө көз карандысыз чечим кабыл алуу, инсандыкты калыптандыруу [Татарко, С.А. Измерение идентичности в рамках статусной модели [Текст] / Дж. Марсии., С.А. Татарко // Психол. диагностика. - 2009. - № 1. -с. 1–39].

А. Ватерман иденттүүлүктүн калыптанышын адам өзүнүн жеке максаттарын, баалуулуктарын, ишенимдерин (инсандык элементтерин) кабыл алган өз ара байланышкан тандоолордун сериясы катары көрсөтөт. Иденттүүлүктүн ар бир элементи жашоонун белгилүү бир чөйрөсүнө туура келет: кесип, дин, адеп-ахлак, саясат, социалдык ролдор. Демек, инсандыктын калыптанышы жана жашоо процесси адамдын бара-бара анын адамдык элементтерине айланган баалуулуктарды, максаттарды жана ишенимдерди аныктоо, баалоо жана тандоо каражаттарын камтыйт деп белигилейт [Waterman, A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research // Developmental Psychology. 1982. Vol. 18. p. 342—358].

Ч. Кули жана Дж. Миддин эмгектеринде иденттүүлүк көйгөйү социалдык өз ара аракеттенүүнүн символикалык аспектиери талдануу менен «Мен» категориясынын социалдык келип чыгышынын идеясы көтөрүлөт. Символдук интеракционизмдин негиздөөчүлөрүнүн бири катары Мид адамдын инсандыгына байланыштуу "мен" түшүнүгүн киргизген (адам өзүн кандай көргөндүгү) [К.В. Патырбаева, В.В. Козлов, Е.Ю. Мазур, Г.М. Конобеев, Д.В. Мазур, К.Д. Марицас, М.И. Патырбаева, Идентичность: социально-психологические и социально-философские аспекты, Коллективная Монография, -Пермь, 2012, ст. 20].

Ш. Струйкер инсандыктын структуралык өзгөчөлүктөрү жарым-жартылай иденттүүлүккө сиңип, адамдардын социалдык өз ара аракеттенүүгө

катышуусун түшүнгөндүгүн чагылдырат. Иденттешүү – бул адамдын социалдык позицияларына жараша аныкталган интериоризацияланган роль деп белгилейт. И. Гофман «Стигма» аттуу эмгегинде «өздүк» термининин ордуна «иденттүүлүк» терминин колдонгон. Анын көз карашы боюнча адам бир эле механизм аркылуу идеологиялык, мамлекеттик же үй-бүлөлүк түрүнө карабастан ар кандай адамдар менен өз ара байланышта болорун белгилейт. Коомдук формациялар менен өз ара аракеттенүүдө адам үчүн берилгендик жана туруктуулук чоң мааниге ээ экендигин айтат. Демек, иденттүүлүктү социологиялык өңүттө талдоо бул социалдык статустар жана ролдор, кандайдыр бир жамаатта кабыл алынган стандарттардын жана мыйзам ченемдүүлүктөрдүн жыйындысы катары акторду зарыл болгон шартта анын социалдык иденттүүлүгүнүн натыйжасы болгон социалдашуу процессинде өздөштүрүлөт [Чепикова К. Концепция идентичности для сложных политических субъектов и ее потенциал для конфликтологии // Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология. 2017. т. 33. Вып. 4. с. 541–551. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu17.2017.412>].

Экинчи бап **«Жарандык иденттүүлүк концептинин өнүгүшү: социалдык аспект»** деп аталып, өзүнө эки параграфты камтыды. **«Жарандуулук, жарандык иденттүүлүк түшүнүгүнүн илимий-теориялык негиздери»** аттуу баптын биринчи параграфында «жарандык иденттүүлүк», «жарандык иденттешүү», «жарандык иденттештирүү» категориялары кеңири талданып, алар «социалдык иденттүүлүктүн» бир түрү катары каралат. Саясий-социологиялык сөздүктө «жарандык иденттүүлүк» (ошондой эле мамлекеттик-жарандык иденттүүлүк, улуттук-жарандык иденттүүлүк) – бул белгилүү бир мамлекеттин жарандарынын жамаатына таандык болгон жеке сезим. Алгачкылардан болуп жарандык иденттүүлүктү талдоодо Т. Хайдеггер, Ю. Хабермас, В. Хесле, Ф. Фукуяманын эмгектеринен көрө алабыз. Алар көп улуттуу-конфессиялык жамааттарда жарандуулуктун калыптанышынын өзгөчөлүктөрүн, социалдык-маданий факторлордун таасири астында жеке иденттешүү тутумдарынын трансформациясын талдашкан. Маршалл жарандуулук – бул адамдын ички дүйнөсүнөн өсүп чыгуучу жашоо образы эмес, бул ага сырттан келүүчү нерсе деп белгилеген. Орус окумуштуусу Капустиндин көз карашында, жарандуулук жарандын, адамдын коңшулук, диний ишенимдери, кесиби, генеалогиясы, жынысы, өңү, кирешесинин деңгээли ж.б. белгилери боюнча социалдык топторго таандыктыгына байланыштуу бир катар партикулярдык аныктамаларынан түзүлөт [Капустин Б. Г. Гражданство и гражданское общество [Текст] / Гос. ун-т науч. ред. А. Смирнова. - М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики. - 2011. - с. 224]. Дробижеванын конкреттүү материалдарында мамлекеттик жана жарандык иденттүүлүктүн айырмасы, иденттүүлүккө таасир эткен факторлор ачык көрсөтүлгөн мамлекеттик иденттүүлүк менен жарандык иденттүүлүгүн айырмалоо маанилүү экендигине басым жасалып, жарандыктын заманбап түшүнүгүнө ылайык келгендиги белгиленген. Дробижеванын пикири боюнча жарандык иденттүүлүк мамлекеттүүлүктөн, ошондой эле этникалык

иденттүүлүктөн караманча айырмаланып, бирдиктүү маданиятты, бир баалуулук багытын же мифтик «улуттук территория» түшүнүгүн билдирбейт. Социалдык-психологиялык багыттагы изилдөөлөрдө көп учурда бири-бирине абдан жакын, керек болсо синоним катары колдонулат деп айтылат. [Дробужева, Л.М. Государственная и этническая идентичность: выбор и подвижность [Текст] / Гражданская, этническая и религиозные идентичности в современной России. – М.: Изд-во Ин-та социологии РАН, 2006. -с. 10–30].

«Жарандык иденттүүлүк» адамдын жарандык жамаатка таандык экендигин аңдап түшүнүү идеясын камтыйт. Жарандык иденттүүлүк мамлекет тарабынан эмес, коом тарабынан калыптандырылат жана жөнгө салынат. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун маанилүү шарттары катары адамдын дүйнөгө болгон жигердүү мамилеси, саясий ишмердүүлүгү, өз алдынча чечим кабыл алууга даярдыгы эсептелет. Изилдөөчүлөрдүн пикиринде, дал ушул жарандык иденттүүлүк бирдиктүү улуттун калыптанышына өбөлгө түзөт жана этностор аралык чыр-чатактардын өнүгүшүнө жол бербейт. Мисалы, Мартынов жарандык институттардын жана жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын кечендеши этностор аралык карама-каршылыктардын өсүшүнө алып келээрин белгилеген [Мартынов, М. Ю., Пуртова, В.С. Этническая и гражданская идентичность//Вестник Пермского унив. Серия: Политология. -2013. № 3. -с. 156]. Ал эми этникалык иденттүүлүк социалдык иденттүүлүктүн бир бөлүгү болуп саналат жана белгилүү бир этникалык жамаат менен бирдей экендигин билүү жана ушул этностун өкүлдөрү өзүн чагылдыруу менен байланышкан. Бул жагынан алганда, этникалык иденттүүлүктүн эң маанилүү белгиси этникалык топтун мүчөлөрү тарабынан өзүлөрүн ушундай мүчө катары өз ара таануу жана ушул топтун чегинде адамдын терең топтук байланыштарын түзүү болуп саналат. Ошол эле учурда этникалык иденттешүү ааламдашуунун заманбап шарттарында этникалык иденттүүлүк көйгөйү айрым элдердин жана этностордун маданий иденттүүлүгүн сактоо куралы катары актуалдаштырылууда. Социалдык, экономикалык, саясий процесстер этникалык иденттүүлүккө анчейин таасирин тийгизбейт, себеби анын калыптанышы төрөлгөндөн баштап, табигый жол менен мамлекеттик институттардын катышуусуз ишке ашат. Ал эми жарандык иденттүүлүк жасалма түрдө калыптанат. Башкача айтканда адам өзү жашаган коомдун баалуулуктарын кабыл алат. Ошол эле учурда этникалык иденттүүлүк менен улуттук иденттүүлүк категориялары белгилүү бир деңгээлде кесилиш маанини дагы жаратаарын талдоолордон көрө алабыз. Мисалы: улуттук иденттүүлүк – бул "улуттун уникалдуу каада-салттары, маданияты жана тили менен чагылдырылган ырааттуу бир бүтүндүк" сезими [Исаев, К. Манас энциклопедиясы же улуттук идеологиябыздын учугу кайда? [Текст] // Замандаш. -2008. -23-б.]. Улуттук иденттүүлүк психологиялык жактан "айырманы билүү", "биз" жана "алар" жөнүндө сезим жана аң-сезим катары каралат. Улуттук иденттүүлүк татаал, көп өлчөмдүү жана көп кырдуу социалдык көрүнүш катары аныкталат. Улуттук иденттүүлүктүн психологиялык, маданий, тарыхый, аймактык жана саясий чен-өлчөмдөрүн

символикалык мейкиндик катары элестетүүгө болот. Социалдык иденттүүлүктүн башка түрлөрүнөн айырмаланып, мамлекеттик иденттүүлүк айкындуулукка ээ болуп, жеке адам үчүн экинчи социалдашуу баскычында пайда болот. Белгилүү бир жашка жеткенге чейин адам мамлекет менен эки тараптуу активдүү иш алып барган мамилелерди түзбөйт: мисалы, салык төлөөчү же милдеттүү аскердик кызмат өтөөчү болбойт. Демек, теориялык көз караштан алганда мамлекеттик иденттүүлүк негизинен тышкы факторлорго байланыштуу. «Мамлекет» жөнүндө сезим жарандардын саясий жана укуктук тендиги жөнүндө түшүнүктү өнүктүрүүгө багытталган негизги социалдык институттардын билим берүү жана идеологиялык иш-аракеттери аркылуу калыптанат.

Экинчи баптын экинчи параграфы **«Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун негизги багыттары»** деген аталышка ээ болуп, жарандык иденттүүлүктүн калыптануу чөйрөсүн, механизмдерин ага таасирин тийгизген негизги факторлорду аныктоого багытталган. Жарандык иденттүүлүк – бул индивид өзүнүн аң-сезимдүү түрдө кайсы бир жарандык коомго таандыктыгын сезүүсү жана ага карата адекваттуу иш-аракеттери, башка – маданий, улуттук, мамлекеттик ж.б. коомчулуктардан айырмаланган мүнөзгө ээ экендигин, биз илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларына таянуу менен айтсак болот. Ал эми жарандык иденттүүлүк кандайча, эмненин негизинде пайда болот деген суроо жаралат. Учурда Кыргызстанда бир жагынан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, базар мамилелеринин өнүгүшү жүрүп, индивидуализмдин кеңири жайылышына алып келди. Ал эми экинчи жагынан бүгүн өлкөдө жалпы кызыкчылыктарга жана баалуулуктарга негизделген өлкөнүн өнүгүшүнүн кызыкчылыгы үчүн жарандардын биримдигин жогорулатуу зарылдыгы ачык байкалууда. Мындан улам Кыргызстандын модернизациясы жана жалпы кыргызстандыктардын консолидациясы ар бир адамдын жигердүү жарандык катышуусуз мүмкүн эмес экени айкын болду.

Жарандык иденттүүлүктүн өзгөчөлүгүн аныктаган шарттардын катарында **жекече маани** менен **баалуулук** компоненти эсептелет. Жарандык иденттүүлүктүн эмоционалдык компонентинин маанилүү түзүүчүсү болуп **«сыймыктануу»** же **«уялуу»** сезими турат. Маселен, өз өлкөсү үчүн сыймыктануу өзүндөгү жарандык таандыктуулукка карата баалуулук катары мамилесинин маанилүү индикатору болуп саналат. Жарандык коомчулуктун калыптанышы жана өнүгүшү эки карама-каршылыктуу тенденциялар: интеграция жана дифференциация аркылуу аныкталат.

Жарандык иденттүүлүктүн түзүмүн талдоодо «жарандык иденттүүлүк **объективдүү** (формалдуу – мамлекет жана укук тарабынан, бейформал – үстөмдүк кылуучу маданий жана социалдык стандарттар жана нормалар аркылуу аныкталган) жана **субъективдүү** (индивид тарабынан салыштырмалуу эркин түзүлүүчү) курамдардан турат» деп белгилейт Е. Гришина. Анын пикири боюнча, жарандык иденттүүлүктүн ушул объективдүү жана субъективдүү бөлүктөрүнүн катышы анын бүтүндүк деңгээлин жана тиешелүү социалдык практикаларды ишке ашыруу аркылуу социалдык кайра өндүрүүнү камсыз

кылуу үчүн жарамдуулугун аныктайт. Мисалы, туруктуу коомдо объективдүү курам үстөмдүк кылат. Эгерде коомдо социомаданий баалуулуктар жана нормалар түп тамырынан бери өзгөрүп жатса, анда жарандык иденттүүлүктүн субъективдүү курамы басымдуулук кылгандыгын айтууга болот [Современные проблемы науки и образования [Электрондук ресурс]. -Электронный научный журнал, "Перечень" ВАК, ИФ РИНЦ - 1,028. Кайрылуу режими: nsportal.ru. 11.09.2015].

Диссертациялык иштин «**Кыргызстанда жарандык иденттүүлүктүн абалы, өзгөчөлүгү жана келечеги**» аттуу үчүнчү бапы да өзүнө эки параграфты камтыйт. Бул бап алкагында жарандык иденттүүлүктүн азыркы учурда Кыргызстандын шартындагы абалы, өзгөчөлүктөрү жана келечеги илимий материалдардын жана социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде кеңири талданды. «**Жарандык иденттүүлүктүн кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүшүндөгү орду**» деген баптын биринчи параграфында мамлекеттик идеология, мамлекеттин өнүгүү стратегиялары, программалары жана улуттар аралык мамилелер, кыргыз тилиндеги иденттүүлүктүн орду талданып, автордун көз караштары менен толукталды. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон бери коомдун саясий жана социалдык-экономикалык турмушундагы орчундуу реформалар менен бирге кыргыз элинин руханий кайра жаралуусу да жүрүп жатат. Бул процесстин ажырагыс бир бөлүгү – улуттун өзүн-өзү таануусу. Эгемендүү мамлекетибизди куруунун этабында «Биз кимбиз? Биздин башатыбыз кайда?» деген суроолор мыйзамдуу түрдө пайда болду. Элдин калыптанып келаткан улуттук аң-сезимине ишенимдүү багыт берүү үчүн бул суроолорго илимий түрдө негизделген жүйөлүү жоопторду алуу өтө маанилүү.

Коомдук ишмерлердин, окумуштуулардын, жазуучулардын, мамлекеттик кызматкерлердин көбү гүлдөгөн өлкөнү куруу идеяларын ишке ашырууга тоскоол кылган фактылар катары кыргыз улутунун өкүлдөрүнүн мүнөзүнө таандык жалкоолук, өзүнө милдеттендирилген жумуштун «майын чыгара» аткара албагандыктын натыйжасында пайда болгон жакыр жашоо, ашкере ысырапкорчулук ж.б. терс сапаттары менен байланыштырылган «**кыргызчылык**» же «**кыргызбайчылык**» деген түшүнүктөрдү аташкан. Белгилүү окумуштуулар А. Асанканов жана Ө. Осмонов бул суроонун тегерегинде сурамжылоолорду жүргүзүп, кыргыз улутундагы респонденттерден кыргыздардын мүнөзүндөгү жалкоолук, өзүнө милдеттендирилген жумушту сапаттуу аткара албагандык сыяктуу ж.б. терс белгилердин, ошондой эле «Манастан Чубак кем бекен» деген принципке салып өткөрүлгөн аш-тойдогу ашкере **ысырапкорчулуктун** натыйжасында кыргыздар Кыргызстанда жашаган башка этносторго караганда бир кыйла жакыр жашайт деген маалыматты алышкан [Аалиева, Г. К. Кыргыздардын улуттук мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрү / Монография. -Бишкек, -2013. -28-б.].

Кыргыздардын улуттук мүнөзүндөгү саясий өзгөчөлүктөрдүн бири катары жергиликтүү коом таануучулар **трайбализмди** аташат. Борбордук Азиядагы мамлекеттерде алардын ичинде Кыргыз Республикасында уруу менен

катар субэтнос түшүнүгү да кездешет. Субэтносторго **уруулук** биримдик менен **чөлкөмдүк** жалпылыкты саясий максаттарда пайдаланылган өзгөчө мүнөздөгү кыргыз этносунун аймактык (регионалдык) белгисине карата **"түндүк-түштүк"** болуп бөлүнүүсү кирет. Аймактык иденттүүлүк «кичи мекен» түшүнүгү менен байланышкан маданий мамилелердин системалуу жыйындысы болуп саналат. Изилдөөчүлөр «жалпы кыргыз этнолуутунун калыптануу процесси дагы деле болсо уланууда ошол себептен Кыргызстанда азырынча **этностук идеология** жок болгондугуна байланыштуу жергиликтүү саясий элита өз кызыкчылыгын көздөп, мисалы саясий шайлоолор мезгилинде жеңишке жетүү максатын көздөп, элдин калың катмарына тигил же бул аймактын өзгөчөлүктөрү менен этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрүнө басым жасоону саясий куралга айландырып алышкан» – деген пикирде [Ошондо эле]. **«Улуттук идея»** менен **«улуттук идеология»** саясий жана илимий чөйрөдө окшош түшүнүктөр катары каралып келген. Немис окумуштуусу Карл Дойч: «Өз мамлекетине ээ болуп, аны өзүнүн улуттук кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн колдоно алган эл гана улуттук эл болуп саналат» деп айтканы бар. Улуттук идеясыз – улуттук идеология болбойт, ал эми мамлекеттик идеология аны керек болгон учурда пайдаланат [Молдокасымов, К.С. Мамлекет үчүн улуттук лидер керек. Ошондо улуттук идеология өзүнөн-өзү пайда болот [Электрондук ресурс] кайрылуу режими: <http://naskr.kg/23.11.2019>].

Белгилүү окумуштуу Кусейн Исаевдин көз карашында биз нагыз улуттук идеологиябызды издегендин ордуна оңой жолго түшүп, башкаларды ээрчип, өзүбүздүн өзөгүбүздү унутуп келүүдөбүз. Башка Улуттук идеологиябыздын түптөнө албай жаткандыгынын себеби ушунда жатат. Өңгө элдерден «уурдап» алганыбыз, ээрчигенибиз аз келгенсип, алардын кылымдык идеологиялык тажрыйбасын боюбузга өлчөп-бычып олтурбай эле механикалык түрдө үстүрт кабыл алып, өзүбүзгө жайылтууга аракет кылып келдик. Бул үчүн жалпыбызды, өзгөчө жаштарыбызды жаңыча улуттук рух-дөөлөткө сугарышыбыз керек. Ошон үчүн мамлекеттик саясаттын урааны **"улуттук рух, инновациялык технология"** болушу зарыл. Ушунун негизинде идеяны, идеологияны иштеп чыгуу зарыл. Муну ишке ашыруунун үч жолу бар: Биринчиси, мамлекеттүүлүктү чыңдоо. Экинчиси, өлкөбүздүн жарандары улутуна карабай кыргыз мамлекетинин кызыкчылыгын ойлогон, аны жан-дили менен сүйгөн мекенчил болушу шарт. Ар бир ден-соолугу чың эр жигиттерибиз аскерде кызмат өтөп, мекенди коргоого даяр болушу керек. Үчүнчүсү, улутубуздун кылымдык каада-салты, мамлекетибиздин кабыл алган мыйзамы менен жашаганга үйрөнүшүбүз учурдун башкы талаптарынан болуп турат [Исаев, К. Жарандык иденттүүлүк жана иденттешүүнү социологиялык маселе катары дүйнөдө жана Кыргызстанда изилдөө тажрыйбасы [Текст] / Жаран кантип иденттешет? (Кыргызстандагы жалпы жарандык иденттүүлүк маселелери аттуу социологиялык изилдөө) -Бишкек, 2016.].

Ааламдашуу шарттарында жарандык иденттүүлүктү түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн бир багыты бул – кыргыз тилин жайылтуу. Азыркы учурга чейин бул багытта иштер курулай сөз жүзүндө болуп келсе бүгүнкү күндө тилибизди

өнүктүрүүгө, жайылтууга мамлекет тарабынан өзгөчө көңүл бурулууда. Алсак, Кыргыз Республикасынын президентинин жарлыгы менен **«2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасынын»** кабыл алынышы мамлекеттик тил саясатын өнүктүрүү жаатындагы артыкчылыктуу кадамдардын бири болгон. Кыргызстанды мекендеген этностордун кыргыз тилин үйрөнүү зарылдыгы келип чыгышы үчүн расмий иш кагаздардан тартып, мамлекеттик жыйындарды кыргызча өткөрүүнү улам көбүрөөк практикалашыбыз керек. Ошондой эле башка этностун өкүлдөрү тилди үйрөнүүсү тоталитардык убактагыдай буйрук менен эмес, табигый түрдө эволюциялык мүнөздө ишке ашырылышы максатка ылайык.

Баптын экинчи параграфы **«Социалдык өзгөрүүлөр шартында Кыргызстандын жашоочуларынын жарандык иденттүүлүгү: социологиялык талдоо»** деп аталып, автор тарабынан жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктары камтылган. Диссертациялык иштин алкагында жүргүзүлгөн жарандык иденттүүлүктү социологиялык изилдөөдө «The International Social Survey Programme ISSP», орусиялык, польшалык жана украиналык окумуштуулардын методологиялары пайдаланылды. Мындан тышкары Кыргыз Республикасынын президентинин аппараты Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүү боюнча улуттук кеңешинин колдоосунда 2014-жылы аткарылган «Кыргыз Республикасындагы жалпы жарандык иденттүүлүк маселелери (социологиялык изилдөө)» долбоорунун методологиясы да негиз катары алынды.

Жарандык иденттүүлүктүн көрсөткүчүнүн жогорку деңгээли – бул коомдун биримдиги. Тарыхый өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу Кыргызстан **«симметриялуу дихотомия»** кырдаалына туш болду десек жаңылбайбыз. Себеби бир эле учурда этно-улуттук мамлекетти жана жарандык улуттун мамлекетин куруу зарыл. Ааламдашуунун алкагында жарандык улутту курууга муктаждык жаралганы анык, бирок этно-улуттук мамлекет түзүлбөй туруп, жарандык улуттун калыптанышы кыйын. Кыргызстанда жалпысынан жарандык улутту жигердүү түзүүгө мүмкүн болду. Анткени жарандардын инсандык структурасында жарандык иденттүүлүк басымдуулук кылат.

Жарандык иденттүүлүктү изилдөө методикасы төмөнкүдөй түшүнүктөрдөн турат:

жарандык иденттүүлүк – бул макротопко биригүүнүн фактору;

жарандык иденттүүлүк – бул адамдын мамлекетке таандык болуу тажрыйбасы;

жарандык иденттүүлүк – бул жеке жана жарандык жетишкендиктердин симметриясы;

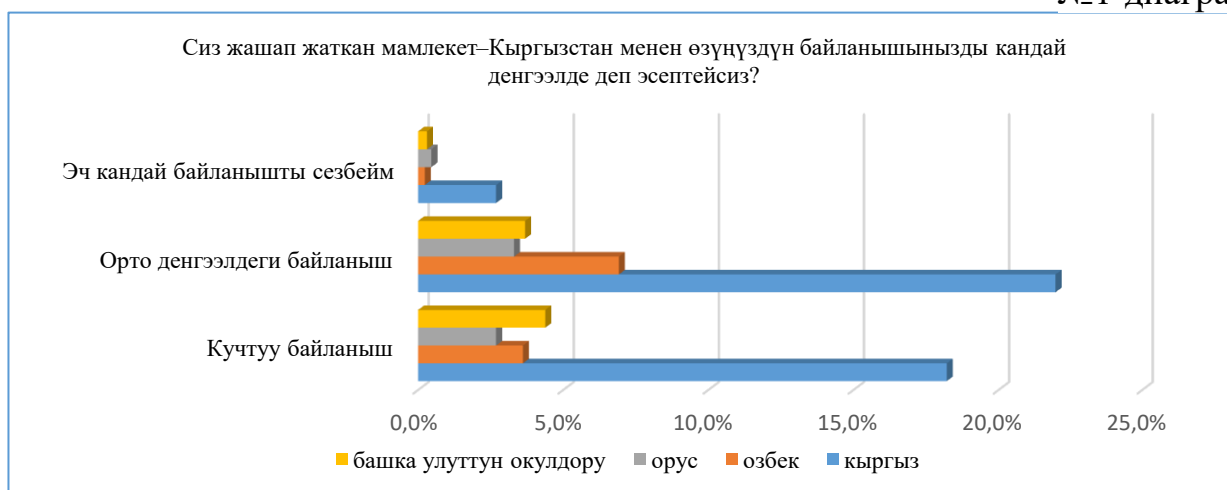
жарандык иденттүүлүк – бул жарандык жүрүм-турум моделдерин ишке ашыруу.

Социологиялык изилдөөдөн алынган жыйынтыктар жарандык жогорудагы төрт компоненттин алкагында талданды.

1-компонент. Жарандык иденттүүлүк макротопторго бириктирүүчү фактор катары.

Адамдын белгилүү бир өлкөгө таандыктыгын билдирген, "бирдик" сезимин калыптандырган, ошол эле учурда башка мамлекеттердин өкүлдөрүнөн айырмалап турган жарандык иденттүүлүгүн аныктоо максатында изилдөөнүн алкагында респонденттерге: «Сиз жашап жаткан мамлекет–Кыргызстан менен өзүңүздүн байланышыңызды кандай деңгээлде деп эсептейсиз?» деген суроону берип, төмөндөгүдөй жоопторго ээ болдук. Респонденттердин басымдуу бөлүгү (35,9%) байланышты орто деп бааласа, (28,9) күчтүү байланыш деп баалаган, ошол эле учурда респонденттердин ар бир бешинчиси (22,4%) бул байланышты өтө күчтүү деп эсептеп, «начар жана эч кандай байланыш жок» деген позицияны (5,6%; 3,7%) ээлеген. Ал эми ушул эле көрсөткүчтөр өлкөбүздүн аймагында жашаган башка улуттардын өкүлдөрү арасында төмөндөгү көрсөткүчтөргө ээ болду:

№1-диаграмма

№1 диаграммада көрүнүп тургандай башка улуттардын өкүлдөрүнүн арасында бул көрсөткүч эң күчтүү байланыш бар деп өзбек улутунун (3,6%), орус улутунун (2,7%) жана башка улуттардын (4,4%) белгилеген болсо, кыргыз улутундагы респонденттер арасында эң күчтүү байланышты сезгендер (18,2%) түзүп, орто деңгээлдеги байланышты түзгөндөр (22%) эң күчтүү байланыш көрсөткүчүнө карата үстөмдүк кылганын байкаса болот. Бул көрсөткүчтүн респонденттер арасында мындай позицияга ээ болушунун бирден бир себеби катары акыркы учурдагы Кыргызстандын саясий-экономикалык абалынын таасири бар деп айтсак болот. Себеби адам өзүнүн мамлекет менен тыгыз байланышын көп учурларда мамлекет тарабынан жүргүзүлгөн кандайдыр бир иш-аракеттерге же социалдык саясатка байланыштырат. Маселен мамлекетте жашап жаткан жарандарга жакшы шарттарды түзүү, социалдык компенсацияларды, медицина жана билим тармагындагы артыкчылыктарды жаратуу сыяктуу көрсөткүчтөр менен бааланат. Ушул себептер калктын басымдуу бөлүгү анын ичинде Кыргызстанда жашаган бардык улуттар

арасында мамлекет менен атуулдун ортосундагы байланыштагы ажырымдын бар экенин көрө алабыз.

2-компонент. Мамлекетке таандыктык баалуулук катары.

Бул алкакта биз изилдөөбүздө жарандык иденттүүлүктүн эмоционалдык компонентинин, адамдарга таандык болгон «сыймыктануу» же «уялуу» сезимдерин бөлүп карадык. Өз өлкөсү менен сыймыктануу – бул баалуулук катары жарандыкка болгон мамиленин эң маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Андыктан жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы жарандыкты түшүнүү фактысы менен гана эмес, ага көрсөтүлгөн мамилелер менен адамдын жашоосунда ушул фактыны кабыл алуусу аныкталат. Иденттешүүнүн негизги механизми катары – бул жарандык коомго берилгендик сезими жана анын маанилүү баалуулугун таануу катары патриоттуулук белгиленет. Респонденттерге «Сиз үчүн Кыргызстандын мекенчили болуу деген биринчи кезекте эмнени түшүндүрөт?» деген суроону узатканыбызда төмөндөгүдөй жоопторго ээ болдук.

№1-таблица

«Сиз үчүн Кыргызстандын мекенчили болуу деген биринчи кезекте эмнени түшүндүрөт?» (3 вариантка чейин гана белгилениз)	
Жети атасын билүү (ата-тегин билүү)	5,4%
Кыргыз элинин маданиятын билүү	6,9%
Кыргыз элинин тарыхын билүү	10,6%
Кыргыз тилин билүү	13,0%
Элин сүйүү	15,4%
Өлкөсүнүн өнүгүшүнө өз салымын кошуу	20,9%
Өлкөсүн сүйүү	27,9%

№1 таблицада көрүнүп тургандай респонденттердин болжол менен ар бир үчүнчүсү «өлкөсүн сүйүү» деп белигилегени, ар бир бешинчи респонденттин «өлкөнүн өнүгүшүнө өз салымын кошуу» деп белгилегени бул кандайдыр бир деңгээлде жарандарыбыздын аң-сезими менен мекенчилидикти туйгандыгы деп айтсак болот. Ошондой эле жөн гана өзүнүн көз карашын айтуусу дагы мүмкүн деп чечмелесек жаңылышпайбыз. Бирок кандай гана болбосун жарандык иденттүүлүктү мамлекетке таандык баалуулук катары карай турган болсок ар бир атуулдун канчалык деңгээлде өз мекени менен сыймыктанганын аныктоо менен бул көрсөткүчтү тереңирээк чечмелеген болобуз. Маселен, биздин изилдөөбүздүн жыйынтыктарына таяна турган болсок респонденттердин дээрлик көпчүлүгү өздөрүнүн жарандык позициясын (62,5%) так көрсөтүшкөнүн башкача айтканда Кыргызстандын жараны экенине толук сыймыктангандыгын көрсөтүшсө, буга каршы респонденттердин (3,1%) сыймыктанбаганын белгилеп, (5,8%) «сыймыктанам деп айтуу кыйын» деген позицияны кармоо менен күмөн санагандардын катарын толуктаган. Эгерде бул көрсөткүчтү жаш курагынын алкагында карасак, өз өлкөсүнүн жараны катары жаштардын ар бир үчүнчүсү (28,4%), орто курактагылардын ар бир жетинчиси (14,4%), улуу муундун (7,2%) ар бир он үчүнчүсү сыймыктанганы аныкталган.

3-компонент. Жарандык иденттүүлүк жеке жана жарандык жетишкендиктердин симметриясы катары.

Буга чейин Советтер Союзунда жашаган жарандар өздөрүн так иденттештирген. Совет мезгилинде ар бир адам кайсы мамлекеттин жараны экендигин түшүнүп, өздөрүн ушундай сезим менен кабыл алып, алардын мамлекети күчтүү экендигин айтышкан. Бирок, СССР кулагандан кийин жаңы түзүлгөн мамлекеттердин бардыгы эле ушул жагынан окшош нерсени камсыз кыла алышкан жок. Бул көйгөй социалдык ааламдашуунун кесепеттери менен байланышкан жашоо образынын улутташтырылышына, жарандык иденттүүлүктүн так аныкталбаганына алып келди жана кененирээк контекстте күчөдү. Кеп адамдардын бир нече мамлекетте жашап, иштеп жана бир эле учурда бир нече жарандыгы бар экендиги жөнүндө болуп жаткандыгында. Буга мисал катары иликтөөбүздө берилген сурообузга респонденттердин (76,5%) Кыргызстанды өз мекени катары эсептесе, (14,7%) өздөрүн мейман катары сезсе, (8,8%) өздөрүн чоочун адам катары сезегендиктерин белигилешкен. Буга учкай эле респонденттерибиздин 12,8% башка мамлекеттин жараны болгусу келгендигин белигилеп, 22,3% шартка жараша айрым учурларда гана болгусу келгендигин белгилешкен, ал эми бул эки пикирге каршы респонденттердин 65% башка мамлекеттин жараны болууну каалабай турагандыктары белгилүү болду. Демек, Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып башкача айтканда 30 жылдын аралыгында үй-бүлөдө жана мектепте, андан кийин жогорку окуу жайларында тарбиялоо практикасы активдүү күч алып жаткан билим берүү тутумундагы ааламдык процесстер, жаш муундардын мобилдүүлүгүнө болгон умтулуу маанилүү экендигин байкаса болот

4-компонент. Жарандык иденттүүлүк – жарандык жүрүм-турум моделдерин ишке ашыруучу катары.

Бул компоненттин алкагында биз жарандарыбызга карата берилген негизги суроолор катары жарандык паспорт, этностор аралык мамилелер, мамлекеттик символдорду, тилге болгон көз караштары талдоо менен бул моделдин маңызын чагылтуучу көрсөткүч катары колдондук.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча эл аралык тажрыйбалар көрсөткөндөй көптөгөн демократиялык мамлекеттерде жарандардын паспортунан «улуту» графасы алынып салынган. Жалпы жарандык иденттүүлүктү бекемдөө максатында мамлекеттик каттоо кызматы 2016-жылы Кыргызстандын 2017-жылдан тарта биометрикалык паспортто «улуту» графасынын алынып салынуусу анын ордуна эл аралык нормаларга ылайык Кыргыз Республикасынын жаранынын жаңы паспортунда **«Кыргыз Республикасынын жараны»** деген графаны киргизүү сунушталган. Бирок жарандар муну бирдей кабыл алган жок. Коомдун бир бөлүгү бул инициативаны оң кабыл алса да бир бөлүгү терс кабыл алган. 2016-жылдын 7-декабрында коомдук жана өкмөттүк эмес уюмдардын Кыргыз Республикасынын жарандарынын паспортунан «улуту» графасынын алынуусуна каршы **«Биз кыргызбыз»** лозунгу астында жүрүш болгон. 2017-жылдын 17-февралында мамлекеттик каттоо кызматы Кыргыз

Республикасынын жарандарынын паспортуна жаңы сунуш киргизип, анда «улуту», «үй-бүлөлүк абалы», «жашаган адреси» графалары алынып салынып, бул маалыматтар электрондук чипте гана сакталып калган. Аталган суроого сурамжыланган жарандардын жалпы массивинин (77,6%) «ооба, көрсөтүш керек» деп жооп берсе, «жок көрсөтпөш керек» дегендердин үлүшү 21,4% түзгөн, жооп бербегендердин көлөмү 1% барабар. Эгерде изилдөөнүн жыйынтыктарына респонденттердин этностук белгиси аркылуу сереп салсак, анда жогоруда үстөмдүүлүктү көрсөткөн тенденция кыргыз жарандарынын арасында алда канча күчтүү экендиги байкалат. Ошондой эле жаш кыргыздардын жарандык паспортто «улут» графасын көрсөтүү же алып таштоого карата пикири бир жактуулугу менен өзгөчөлөнсө, орус, өзбек жана башка этностук топтордун өкүлдөрүнүн көз карашы карама-каршы эки уюлга бөлүнүп тургандыгын даана көрө алабыз. Ал эми паспортто «улутту» көрсөтүү керек деген басымдуу пикирди тутунган кыргыз жарандары мунун негизги себебин «кыргызстандык жарандардын этностук таандыгын билүү үчүн» (35,9 %) зарылдык деп түшүндүргөн. Уюлдуу пикирге ээ болгон бөлөк этностук топтордун дээрлик жарымынан көбү себептерди атаган эмес. Ошентсе да, паспорттогу улут графасынын тарапкерлеринин салыштырмалуу көпчүлүгү кыргыздардай эле көз карашты карманышса, бул графанын кереги жок дегендер мунун себеби катары «Кыргызстандык жарандардын бардыгы бир кыргызстандык дегенди билдирет» жана «улуттук бөлүнүп-жарылууга алып келет», «жаңы мезгилдин талабына туура келбейт» сыяктуу аргументтерди келтиришкен.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык иштин алкагында каралган маселеге байланыштуу теориялык көз караштарды жана автордук социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктарын дыкат талдоонун негизинде төмөнкү корутундуга келүүгө болот. Кыргыз коомунда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун заманбап этабы патриотизм, руханий жана укуктук маданият принциптерине негизделген бириктирүүчү баалуулуктардын бар экендиги менен мүнөздөлөт. Коомдун жарандык чөйрөсүн түзүү процессинде мамлекеттин ролу чоң, ал эми социалдык жактан жетилген инсанды калыптандырууну жалпы жарандык коомдун милдети. Жарандык коом аркылуу жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун жаңы механизмдерин иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыккандыгы тастыкталды. Жарандык коом – бул заманбап инсанды социалдаштыруу жана өз алдынча аныктоо процесстеринин шайкештигинин ажырагыс шарты болуп саналат жана калкты коомдук маанилүү иш-чараларга тартууга чоң салым кошот. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу жарандык аң-сезимди жана этномаданий өнүгүүнү шарттайт, этностор аралык мамилелерди шайкеш келтирет, ошондой эле коомдо мыйзамдуулукту жана саясий туруктуулукту камсыз кылат.

Диссертациялык иштин жыйынтыктарын жалпылоо менен жарандык коомдун Кыргызстанда калыптанышын жана азыркы учурдагы абалына кыскача социологиялык-тарыхый талдоого көз жүгүртсөк, өлкөбүз эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилден тартып азыркы убакытка чейин бир нече этаптарды басып өттү. Ар бир тарыхый этап өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болуп, ошол убакытка тиешелүү баалуулуктарды жаратты. Муну менен бирге эле жалпы ар кандай: улуттар аралык, диний, аймактык, саясий жана жарандык чөйрөлөрдө иденттүүлүктөрдүн калыптанышы оң жана терс таасирлерге ээ болуу менен азыркы убакытка чейин мамлекеттик деңгээлде туруктуу, бардык маанилүү компоненттерди бириктирген жарандык коомдун иштиктүү моделине карата талап коомубуздун канааттандыра элек десек жаңылбайбыз. Себеби бүгүнкү күндө жарандык иденттүүлүк, адатта, жамаатка таандык болуу сезими катары түшүнүлөт жана анын алып жүрүүчүлөрү белгилүү бир мамлекет менен өз ара байланышта болгондор деп эсептелет. Бул алардын этностук тегине, диний көз караштарына карабастан, коомдо бирдиктүү бүтүндөй иш-аракет кылууга мүмкүндүк берет. Кыргызстандагы жаштардын жана жалпы элибиздин арасында бардык маанилүү компоненттерди бириктирген жарандык иденттүүлүктүн алгылыктуу жана адекваттуу моделин талап кылуу көптөн бери келе жатат, бирок саясий, жарандык, идеологиялык, диний, үй-бүлөлүк жана этикалык, социалдык-маданий жана субмаданий ж.б. бир нече өлчөмдү камтыган модель жөнүндө азырынча сөз кылуу эрте.

Өлкөнүн саясий жетекчилиги жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун маанилүүлүгүн түшүнүп, мезгил-мезгили менен аны калыптандыруу үчүн иш-аракеттерди көрөт. Аларды бир нече этаптарга бөлүштүрүүгө болот:

Биринчи этап эгемендүүлүк жылдарынын башынан 2000-жылга чейинки убакыт аралыгында этникалык иденттүүлүктүн өсүшү жана улутчулдук саясатынын калыптанышы менен мүнөздөлөт. **Этникалык улутчулдук** жаңы элитага, кыргыз этносун топтоонун жана анын тегерегине этностук азчылыктарды интеграциялоонун эффективдүү куралы катары орун алган. Кыргыздардын этникалык топ катары калыптанышында жана сакталышында чечүүчү тарыхый ролду ойногон "Манас" эпосунун жети осуяты мамлекеттик деңгээлде жогору бааланып, эгемендүү Кыргызстандагы улуттук идеологияны негизиздөө менен мүнөздөлөт;

Экинчи этап – 1990-жылдардын аягынан 2000-жылдардын башына чейин республиканын идеологиясында **"Кыргызстан жалпыбыздын үйүбүз"** деген ураан жарыяланган. Бул концепция этностук жана жарандык идеяларды айкалыштыруу, ошондой эле жаңы саясаттын жана идеологиянын пайдубалын түптөө аракети болгон, этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү көп маданияттуулук – бардык этностордун бирдей өнүгүшү жана алардын маданий жана тилдик өзгөчөлүктөрүн сактоо менен мүнөздөлгөн;

Үчүнчү этап 2005–2010-жылдар аралыгын өзүнө камтып, жарандык иденттүүлүк талаасы **саясий кризис** менен байланыштуу болуп, этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү кырдаалдын начарлашы менен гана эмес, коомдогу социалдык чыр-чатактардын, регионализм көрүнүштөрүнүн күч алышы, мультикультурализм саясатынан четтөө республиканын көптөгөн жарандарында коопсуздук сезимин кыйла төмөндөтүп, коомдо ишенбөөчүлүк жана аныксыздык атмосферасынын түзүлүшү менен мүнөздөлгөн;

Төртүнчү этап 2010–2017-жылдар аралыгындагы жарандык иденттүүлүктүн Кыргызстанды өнүктүрүүнүн стратегиясы жана вектору атаандаштык демократияга негизделген **парламенттик-президенттик** өлкөнү куруунун модернизациялоо жолуна багытталган саясий кырдаалга байланыштуулугу менен белгилүү болгон. Бул мезгил жаңы демократиялык күчтөр, саясий мейкиндикке жаңы катышуучуларды тартуу, жаштарды жана партиялык курулушту активдештирүү менен мүнөздөлөт. Коомду демократиялаштыруу жарандарды өлкөнүн өнүгүү максаттарына жана кызыкчылыктарына тартууну, жарандардын коомдун жана мамлекеттин жашоосуна катышуу муктаждыктарын жана көндүмдөрүн калыптандырууну болжолдойт. Жарандардын мамлекеттин саясий турмушуна катышуусунун ар кандай формаларын жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун шарттары катары кароого болот. 2013-жылы жарандардын чыныгы тең укуктуулугун камсыз кылуу, алардын этностор аралык мамилелер жаатындагы конституциялык укуктарын ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасында Элдердин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы кабыл алынган. Концепцияда ар бир адамдын этно-маданий өнүгүүсүн жана аң-сезиминде **"Кыргыз жараны"** түшүнүгүн калыптандыруу менен жалпы жарандык иденттүүлүктү түзүү артыкчылыктуу мамлекеттик милдет деп жарыялангандыгы жана көптөгөн багыттарда ишке ашырылгандыгы менен мүнөздөлөт.

2017-жылдан азыркы убакыт аралыгында жарандык иденттүүлүктүн ордун карай турган болсок, анда эксперттик чөйрөнүн, социологиялык изилдөөлөрдүн, эл аралык коомчулуктун баалоосу али алдыда десек болот. Демек, жарандык коом – бул бардык башка инсандыктардын жалпыланган түрү. Ал инсандардын өз мамлекетине таандыктыгын, андагы иштелип чыккан эрежелер менен нормаларды баса белгилейт. Мамлекеттик башкаруу канчалык жагымдуу жана ийгиликтүү болсо, маданий өзөк ошончолук туруктуу жана күчтүү болот, күчтүү өндүрүш жана өнөр жай, психологиялык, эмоционалдык жана башка муктаждыктар камсыздалат. Эң азы, айрым адамдар өз жашоосунун маанисин башка системалардан издешет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктарына таянуу менен төмөнкү практикалык сунуштар иштелип чыкты:

Мамлекеттик саясаттын маалыматтык багыты, өзгөчө жаштарга жана бүтүндөй кыргыз мамлекетинин жарандарына ар кандай дүйнө таанымы, дини, этникалык жана маданий каада-салттары бар жарандардан турган бирдиктүү кыргыз коому экендиги жөнүндө билимди кеңири таратуу зарыл.

Орто билим берүү тутумунда башталгыч класстардан тартып жогорку 8–9 класстарга чейин окутулган гуманитардык (тарых, адам жана коом, адабият) сабактардын планына жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча класстык сааттарды киргизүү керек. Азыркы учурда билим берүү жана тарбиялоо тутуму, ошондой эле жаштарды социалдаштыруусуна үстөмдүк кылган практикасы шаарлыктардын жана мекендештердин эгоизминин мүнөздүү белгилери менен жаштардын аң-сезиминин айкын регионалдашуусуна алып келди. Жаштарга карата жаңы мамлекеттик демилгелердин негизи жалпы жарандык жетилгендикти, жарандык биримдикти жана жалпы адеп-ахлактык принциптерди өркүндөтүү идеясы болушу керек. Айрыкча, ксенофобияга жана экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 21-июнундагы №394 токтому менен 2017–2022-жылдарга карата экстремизмге каршы аракеттенүү программасынын алкагында иш алып баруу зарыл. Жалпы билим берүү мектептеринде, жогорку жана орто атайын окуу жайларында, ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу тутумдарынын алкагында укуктук маданияттын негиздерин жана адам укуктары, жарандык иденттүүлүк боюнча курсту окутуунун методикасын өркүндөтүү максатка ылайыктуу.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүктү бекемдөө жана жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу, демократиялык укуктук мамлекет катары өз жарандарынын жалпы түшүнүгүн калыптандыруу, өлкөнүн бардык жарандары үчүн жалпы баалуулуктарды бекемдөө жана этностордун ортосундагы айырмачылыктарды сактоо менен тең салмактуулукту табуу, коомдук биримдикти камсыз кылуу боюнча мамлекеттин, жергиликтүү бийлик органдарынын жана жарандык коом институттарынын тутумдаштырылган иш-аракеттеринин негизинде Кыргыз Республикасынын аймактык саясат боюнча концепциясын ишке ашыруу зарыл.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШИТИН АЛКАГЫНДА ЖАРЫЯЛАНГАН МАКАЛАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Эсенаманова Ж. Ж. Жарандык иденттүүлүктүн кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүшүндөгү ролу [Текст] / Эсенаманова Ж. Ж. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №9, 2021.
2. Эсенаманова Ж. Ж. Гражданская идентичность жителей Кыргызстана в условиях социальных перемен [Текст] / Эсенаманова Ж.Ж.// ООО «Иноиц «Алмавест», Alma Mater (Вестник Высшей Школы). -М., № 10, 2021. -с. 112.
3. Эсенаманова Ж. Ж. Состояние гражданской идентичности в Кыргызстане (Социологический анализ) [Текст] / Эсенаманова Ж. Ж. // ООО «Иноиц «Алмавест», Alma Mater (Вестник Высшей Школы). -М., №: 9, 2019. -с. 106–110.
4. Эсенаманова Ж. Ж. Патриоттуулук социологиялык көрсөткүч катары [Текст] / Эсенаманова Ж.Ж. // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана, №1, 2019.- 91-97-бб.
5. Эсенаманова Ж. Ж. Иденттүүлүк, иденттешүү жана иденттештирүү концепцияларынын теориялык маселелери [Текст] / Эсенаманова Ж. Ж. // Вестник БГУ № 1 (43) 2018, 150-154-бб.
6. Эсенаманова Ж. Ж. Кыргызстанда этностор аралык мамилелер [Текст] / Эсенаманова Ж.Ж. // Вестник БГУ№3 (41) 2017, 63-67-бб.
7. Эсенаманова Ж.Ж. Иденттүүлүк кубулушун изилдөөнүн концепциясы [Текст] / Эсенаманова Ж.Ж. // Вестник БГУ№1 (31) 2015, 301-305-бб.
8. Эсенаманова Ж.Ж. Түрктүн жарандык иденттешүү тажрыйбасы жана Мустафа Кемал Ататүрктүн саясаты [Текст] / Эсенаманова Ж.Ж. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №2, 2015, 172-182-бб.

Эсенаманова Жибек Жолдошбековнанын: «Кыргызстандыктардын жалпы жарандык иденттүүлүгү: социологиялык талдоо» деген темасындагы 22.00.04 - социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер адистиги боюнча социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

Резюмеси

Негизги сөздөр: мамлекет, мамлекеттүүлүк, жарандык иденттүүлүк, иденттешүү, этникалык иденттүүлүк, диний иденттүүлүк, идеология, кыргыз тили, жарандык коом, символдор.

Диссертациялык изилдөөнүн **объектиси:** Кыргызстандыктардын социалдык иденттүүлүктөр тутуму.

Диссертациялык изилдөөнүн **предмети:** Социалдык иденттүүлүктүн бир түрү катары кыргызстандыктардын жарандык иденттүүлүгүнүн абалы, калыптануу өзгөчөлүктөрү, келечеги.

Диссертациялык изилдөөнүн **максаты:** Кыргыз Республикасындагы жарандык иденттүүлүктүн калыптануусун, абалын жана келечегин социологиялык методдор аркылуу талдоо жана аныктоо.

Диссертациялык изилдөөнүн **методологиялык негизи** катары изилдөөнү ишке ашырууда жалпы илимий методдор менен катар эле (анализ, синтез, индукция, дедукция) адистешкен социологиялык методдорду (репрезентативдүү тандама түзүү, түшүнүктөрдү операциялаштыруу, сурамжылоо, документтердин анализи, статистикалык талдоо) пайдаланылды. Чогултулган баштапкы социологиялык берилиштер компьютердик статистикалык программанын жардамы менен талдоого алынды.

Изилдөөнүн илимий **жаңылыгы** – диссертациялык изилдөөнүн алкагында илимий жаңылык сапатына ээ болгон төмөнкү жыйынтыктар алынды: дүйнөлүк социологиядагы иденттүүлүктү изилдөөнүн теориялык жолдору каралып, аларды Кыргызстандын мамлекеттик жана жарандык иденттүүлүгүн изилдөөдө колдонуу мүмкүнчүлүктөрү аныкталды; жарандыктын иденттүүлүктүн калыптануу өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде анын түзүмдүк компоненттери такталды, иденттүүлүктүн түзүлүшүндө жарандык иденттүүлүктүн ролу аныкталды; азыркы шарттарда коомдук аң-сезимде мамлекеттик-жарандык жана этникалык иденттүүлүктөр айкалышып, бири-бирин толуктап турат деген тыянак негизделди; жарандык иденттүүлүк – бул адамдын өзүн тигил же бул мамлекетке таандык экендигин сезүүсү, индивид үчүн маанилүү болгон өлкөнүн социалдык жана саясий турмушуна катышуусу; жарандык иденттүүлүктү коллективдүү субъектте мүнөздөй турган жарандык жалпылык (коомчулук) белгиси аркылуу таануу аныкталды.

Резюме

диссертации Эсенамановой Жибек Жолдошбековны на тему: «Общегражданская идентичность кыргызстанцев: социологический анализ» на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 - социальная структура, социальные институты и процессы

Ключевые слова: государство, государственность, гражданская идентичность, идентификация, этническая идентичность, религиозная идентичность, идеология, кыргызский язык, гражданское общество, символы.

Объект диссертационного исследования: система социальных идентичностей кыргызстанцев.

Предмет диссертационного исследования: определение состояние гражданской идентичности кыргызстанцев, как формы социальной идентичности, особенности формирования, перспективы.

Цель диссертационного исследования анализ и выявление формирования, состояния и перспектив гражданской идентичности в Кыргызской Республике с использованием социологических методов.

Методологической основой диссертации наряду с общенаучными методами (анализ, синтез, индукция, дедукция) в исследовании использовались специализированные социологические методы (репрезентативная выборка, операционализация понятий, опросы, анализ документов, статистический анализ). Собранные первичные социологические данные были проанализированы с помощью компьютерной статистической программы. Результаты авторского социологического исследования на национальном уровне легли в основу эмпирической базы диссертации.

Новизна научного исследования: В рамках диссертационного исследования получены следующие результаты, обладающие качеством научной новизны - теоретические подходы к изучению идентичности в мировой социологии, возможность их использования при изучении государственной и гражданской идентичности в Кыргызстане; на основе анализа особенностей формирования гражданской идентичности уточнены ее структурные компоненты, выявлена роль гражданской идентичности в формировании идентичности; в современных условиях делается вывод о сочетании и взаимодополняемости государственно-гражданской и этнической идентичностей в общественном сознании; гражданская идентичность-чувство принадлежности человека к определенному государству, участие в общественно-политической жизни страны, что важно для личности; признание гражданской идентичности через признак гражданской общности (общины), характеризующий коллективный субъект.

SYNOPSIS

dissertation of Esenamanova Zhibek Zholdosbekovna on the theme: “Common civic identity of Kyrgyzstanis: sociological analysis” presented for academic degree of Doctor of sociology on specialty - 22.00.04 - social structure, social institutions and processes

Keywords: state, statehood, civil identity, identification, ethnic identity, religious identity, ideology, kyrgyz language, civil society, symbols.

The object of the dissertation stands for the system of social identities of Kyrgyzstanis.

Subject of the dissertation is the state of civil identity of Kyrgyzstanis, as a form of social identity, features of formation, prospects.

The purpose analysis and identification of the formation, state and prospects of civil identity in the Kyrgyz Republic using sociological methods.

The methodological basis of the dissertation - along with general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction), the study used specialized sociological methods (representative sampling, operationalization of concepts, surveys, document analysis, statistical analysis). The collected primary sociological data were analyzed using a computer statistical program. The results of the author's sociological research at the national level formed the basis of the empirical basis of the dissertation. In addition, some results from several research projects in which the author was directly involved were used as an empirical basis.

Scientific novelty of the research as part of the dissertation research, the following results were obtained that have the quality of scientific novelty - theoretical approaches to the study of identity in world sociology, the possibility of their use in the study of state and civil identity in Kyrgyzstan; based on an analysis of the features of the formation of civil identity, its structural components were clarified, the role of civil identity in the formation of identity was revealed; in modern conditions, a conclusion is drawn about the combination and complementarity of state-civil and ethnic identities in the public consciousness; civic identity - a person's sense of belonging to a particular state, participation in the socio-political life of the country, which is important for the individual; recognition of civil identity through the sign of a civil community (community), characterizing a collective subject.

